

Περιπέτειες του ελληνικού αλφαβήτου και της ελληνικής αριθμύσεως[†]

Βλάσης Ρασσιάς

1. Γενικά

Οι πολυάριθμες ποικιλίες που παρουσιάζονται στο ελληνικό αλφάβητο, ποικιλίες που έχουμε στη διάθεσή μας από την μελέτη της επιγραφικής, μπορούν να χωρισθούν σε δύο θεμελιώδεις τύπους:

- τον ανατολικό ή ιωνικό (ο τύπος αυτός κυριαρχεί σε Μικρά Ασία, Μέγαρα Κόρινθο και Άργος) και
- τον δυτικό ή χαλκιδικό (ο τύπος αυτός κυριαρχεί στην Πελοπόννησο — εκτός από την Κόρινθο και το Άργος— και στις ελληνικές αποικίες της Ιταλίας και της Σικελίας.

Το αρχαιότατο αλφάβητο περιείχε 21 ΚΕΦΑΛΑΙΑ γράμματα, παρέμεινε δε κεφαλαιογράμματο μέχρι την καταστροφή του Ελληνικού Πολιτισμού από τους Βυζαντινούς. Το χαλκιδικό αλφάβητο δεν είχε Ξ και έδινε στο Λ το σχήμα L. Στην αρχαϊκή εποχή τα γράμματα Υ ή V (και τα δύο προφέρονται Υ) και Φ προσετέθησαν σε όλα τα ελληνικά αλφάβητα με τους ίδιους για κάθε ένα φθόγγους. Αλλά αργότερα τα ιωνικά αλφάβητα εδέχθησαν τα σημεία Χ και Ψ (έως τότε φς) με τους φθόγγους χι και ψι και τα ετοποθέτησαν μετά το Φ, την εποχή κατά την οποία τα χαλκιδικά αλφάβητα εδέχοντο το Ψ με τον φθόγγο του χι μετά το Φ.

Το ιωνικό αλφάβητο υπέστη και άλλες ακόμη μεταβολές, οι οποίες οφείλονταν πιθανώς στις τροποποιήσεις της καθομιλουμένης γλώσσας. Έτσι, τα σημεία F (διαβάζονταν β) και Ϙ (χ τραχύ)¹ περιέπεσαν σε μη χρησιμότητα, το δε Η, το

⁰ Το παρόν άρθρο είναι αναδημοσίευση από το περιοδικό «ΔΙΠΕΤΕΞ», τεύχος 44 (διππές σημαίνει αυτό που στάλθηκε από τον Δία· το δίσταλτο). Η τυπογραφική προσαρμογή, η τελευταία παράγραφος (μετά την οριζόντια γραμμή) καθώς και οι προσθήκες υποσημειώσεων για την αποσαφήνιση κάποιων φράσεων που στον χώρο του Διππετούς είναι κοινός τόπος, αλλά είναι πιθανώς ασαφείς στο κοινό του Εϋτύπου, έγιναν από τον Α. Τσολομούτη.

¹ Για παράδειγμα, έγραφαν «ϘΟΡΙΝΘΟΞ»

οποίο κατ' αρχάς υποδήλωνε την δασεία, έγινε το σημείο του μακρού και ανοικτού Ε (η) και δημιουργήθηκε το σημείο Ω — τροποποίηση του Ο — για να διακρίνεται ο φθόγγος του μακρού και ανοικτού Ο από τον φθόγγο του βραχέως και κλειστού Ο. Οι διάφορες αυτές μεταβολές φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκαν κατά τον 5ο αι. π.Χ.

Εν περιλήψει τα δύο αλφάβητα-τύποι για τα οποία ομιλούμε, είναι τα ακόλουθα:

Ιωνικό αλφάβητο

Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω.

Χαλκιδικό αλφάβητο

Α Β Γ Δ Ε F Ζ Η (=h) Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ο Π Ϙ Ρ Σ Τ Υ Χ (=ξι) Φ Ψ (=χι).

Το αρχαίο αλφάβητο, το οποίο εχρησιμοποιείτο στην Αθήνα πριν από το 403 π.Χ., διαφέρει σε μερικές λεπτομέρειες από το ιωνικό αλφάβητο. Αντί για Ξ, Ψ στην Αθήνα έγραφαν ΧΣ, ΦΣ και δεν μετεχειρίζοντο το F. Το Η εδήλωνε την δασεία και το Ε εχρησίμευε εξίσου ως σημείο για το Ε, ΕΙ, Η καθώς και το Ο για το Ο, ΟΥ, Ω. Επί άρχοντος Ευκλείδου, το έτος 403 π.Χ., το ιωνικό αλφάβητο μπήκε επισήμως στην Αθήνα και εχρησίμευσε έκτοτε αποκλειστικώς για την σύνταξη των δημοσίων εγγράφων.

2. Αντιγραφή φιλολογικών κειμένων

Επειδή τα ποιήματα του Ομήρου και του Πινδάρου, για να αναφερθούμε μόνον σε αυτά, εγράφησαν κατ' αρχάς σε αλφάβητα τα οποία διέφεραν από το ιωνικό, υπάρχει η παραδοχή ότι κατά την αντιγραφή τους, συμφώνως με την νέα μέθοδο, θα εδημιουργήθησαν πάρα πολλές αλλοιώσεις. Έτσι το γράμμα F (δίγαμμα) εξαφανίσθηκε από τα ομηρικά ποιήματα και η απάλειψη του γράμματος αυτού, το οποίο έδημιούργησε πολλές χασμωδίες, ανάγκασε τους αρχαίους εκδότες να τροποποιούν πολλές φορές το κείμενο για να αποφεύγουν τα φανερά λάθη, τα οποία δεν μπορούσαν πλέον να δικαιολογούν.

Ας υποθέσουμε λ.χ. έναν στίχο (Ιλιάς I, 73) ο οποίος ετελείωνε με τις λέξεις:

ΠΟΛΕΣΙΝ ΔΕ ΦΑΝΑΣΣΕΙΣ.

Το δίγαμμα φεύγει, μένει δε στο ιωνικό αλφάβητο:

ΠΟΛΕΣΙΝ ΔΕ ΑΝΑΣΣΕΙΣ.

Αλλά τότε υπάρχει χασμωδία και το δε θα έπρεπε να υποστεί έκθλιψη προ του ανάσσεις. Τι έπραξαν οι εκδότες του Ομήρου κατά την αλεξανδρινή εποχή; Εδέχθησαν μία από τις δύο διορθώσεις,

ΠΟΛΕΕΣΣΙ Δ' ΑΝΑΣΣΕΙΣ

και

ΠΟΛΕΣΙΝ ΓΑΡ ΑΝΑΣΣΕΙΣ.

οι οποίες είναι προφανώς αλλοιώσεις του κειμένου, οι οποίες έγιναν για να καλυφθεί η απάλειψη της χασμωδίας.

3. Κυρτή γραφή

Για πολύ χρόνο τα γραφόμενα ελληνικά γράμματα, τα ονομαζόμενα *unciales litteræ*, έμοιαζαν με τα κύρια ή κεφαλαία γράμματα των λιθογραφικών κειμένων, με την διαφορά, ότι τα πρώτα γίνονταν καμμία φορά σχήματα στρογγυλά: το C αντί του Σ το ε αντί του Ε το ω αντί του Ω. Η συνήθεια της ταχυγραφίας στην πράξη από τους διάφορους αντιγραφείς εδημιούργησε την κυρτή λεγομένη γραφή, της οποίας οι χαρακτήρες είναι ανάλογοι προς τα σημερινά μικρά ψηφία που ουδεμία σχέση έχουν με την αρχική συμβολιστική της ελληνικής (η οποία από πολλούς ερευνητές θεωρείται γλώσσα ιερατική). Από τον 9ο αι. μ.Χ., τα κεφαλαία καταργούνται εντελώς στα χειρόγραφα των χριστιανών αντιγραφών, προφανώς σε μία προσπάθεια της Εκκλησίας να καταστραφεί αυτή ακριβώς η «ειδωλολατρική» υπόσταση της ελληνικής γλώσσας.

Τα χειρόγραφα με κεφαλαία γράμματα παρουσιάζουν ήδη από πολύ νωρίς μετά την πτώση του ελληνικού εθνισμού, άτεχνες περικοπές, δηλαδή σειρές γραμμάτων χαραγμένων με μονοκονδυλιά, με αρκετές μάλιστα συντμήσεις. Οι συντμήσεις ή οι βραχυγραφίες αυτές, σημείο της βυζαντινής ευτελείας, είναι συχνότατες στα γραμμένα με κυρτή γραφή χειρόγραφα και δυστυχώς αναδημοσιεύθησαν από τους πρώτους εκδότες των ελληνικών κειμένων μέσω τυπογραφικών στοιχείων. Η μελέτη των άτεχνων αυτών περικοπών, οι οποίες ήσαν ποικίλες, ανάλογα με την εποχή και την σχολή της καλλιγραφίας, επιτρέπει πάντως πολλές φορές να προσδιορισθεί η χρονολογία και η προέλευση ενός χειρογράφου.

4. Τόνοι και στίξη

Η δασεία, δηλωνόταν με το αριστερό ήμισυ του γράμματος Η, δηλαδή Ε. Αυτό ήταν φαίνεται συνήθεια που προερχόταν από την Μεγάλη Ελλάδα, από τις πόλεις

Ηράκλεια και Τάραντα. Οι γραμματικοί της Αλεξανδρείας παρέλαβαν αυτό το σημείο και το απέναντί του Η (δεξιό ήμισυ του Η) και δημιουργήθηκε η δασεία και η ψιλή των σημερινών κειμένων.

Ο τονισμός αποδίδεται στον Αριστοφάνη τον Βυζάντιο, περίφημο αλεξανδρινό γραμματικό, ο οποίος έζησε γύρω στο 260 π.Χ. και είχε σκοπό να διευκολύνει την ανάγνωση των ομηρικών κειμένων από τους βαρβάρους που δεν εγνώριζαν την ελληνική προσωδία. Η βαρεία εδήλωνε τον μεσαίο ήχο, η οξεία τον οξύτερο και η περισπωμένη και τους δύο και τον οξύτερο και τον βαρύτερο γι' αυτό λεγόταν και οξύβαρεια. Κατ' αρχάς κάθε συλλαβή είχε και τον ανάλογο τόνο, αλλά μετά από λίγο περιορίστησαν σε έναν και μόνο σε κάθε μία λέξη, παραλείποντας έτσι τον προσδιορισμό των μέσων ήχων. Στον Αριστοφάνη τον Βυζάντιο, αποδίδεται επίσης και εφεύρεση των στιγμών (τελειών), αν και σημεία χωρισμού των λέξεων ευρίσκονται περιοδικώς ήδη και στην αρχαιότερες ελληνικές επιγραφές.

Τα πριν από τον 7ο αι. μ.Χ. χειρόγραφα, σπανίως προσδιορίζουν τα πνεύματα και τους τόνους. Γενικώς τα προγενέστερα της χρονολογίας αυτής είναι γραμμένα με συνεχή κεφαλαία, και οι λέξεις δεν είναι χωρισμένες η μία από την άλλη παρά μόνο στο τέλος της παραγράφου. Όλες σχεδόν οι σημερινές μέθοδοι, οι οποίες χρησιμοποιούνται για την ευκολότερη ανάγνωση ενός κειμένου ήσαν άγνωστες στους πραγματικούς Έλληνες².

5. Αριθμητικά στοιχεία

Η χρήση των γραμμάτων του αλφαβήτου ως αριθμητικών σημείων από το 1 έως το 24, χρήση που στις ημέρες μας γίνεται κατά κόρον από διάφορους εσωτεριστές που θέλουν να κατοχυρώσουν μέσω των αρχαίων Ελλήνων τις αυθαιρεσίες τους (λ.χ. αριθμολογία κ.λπ.), ήταν επίσης παντελώς άγνωστη την εποχή που έζησε ο Πυθαγόρας, και συναντάται απλώς κάποιες ελάχιστες φορές από τον 4ο αι. π.Χ. κι εντεύθεν, οι δε γραμματικοί της Αλεξανδρείας ήσαν εκείνοι που υιοθέτησαν επισήμως το σύστημα αυτό, όταν χώρισαν την Ιλιάδα και την Οδύσσεια σε είκοσι τέσσαρες ραψωδίες.

Από το έτος 250 π.Χ., η αρίθμηση αυτή υπάρχει στα νομίσματα της Αλεξανδρείας και της Τύρου, ακολούθως δε σε κάθε είδους έγγραφα. Σημειωτέον ότι το αλφάβητο που χρησίμευε στην αρίθμηση, έχει τα σημεία F (= 6) και Q (= 90), τα οποία έλειπαν από το ιωνικό αλφάβητο, όπως επίσης και τα ιωνικά γράμματα X, Ψ, Ω. Είναι λοιπόν πιθανόν ότι υπήρξε στη Βιβλιοθήκη της Αλεξανδρείας κάποιο αρχαίο βιβλίο, ο συγγραφέας του οποίου εγνώριζε πολύ καλά την αρχαία ιστο-

² Εννοεί τους Έλληνες πριν την επικράτηση του χριστιανισμού εφόσον μόνο εκείνοι διατηρούσαν όλα τα πολιτιστικά στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας, της θρησκείας και κοσμοθεωρήσεως συμπεριλαμβανομένων.

ρία των ελληνικών αλφαβήτων. Επίσης προσετέθη ένα νέο σημείο, το σαμπί³ λ (= 900) στο τέλος της σειράς

Στις πραγματικά ελληνικές επιγραφές των κλασικών χρόνων, ιδίως εκείνες της Αττικής, της Πελοποννήσου και της Μεγάλης Ελλάδος, υπάρχουν αριθμητικά σημεία εντελώς διαφορετικά. Οι αριθμοί από 1, 2, 3 και 4 παριστώνται με ισόποσες κάθετες γραμμές I, II, III, IIII και το 5 με Π (σύντμηση του πέντε), ενώ το 10 με Δ (σύντμηση για το δέκα), το 100 με Η (= heκατόν), το 1000 με Χ (= χίλιοι) και το 10.000 με Μ (= μύριοι). Για το 50 (δηλαδή δέκα φορές το πέντε) γίνεται χρήση του σημείου Π με εγγεγραμμένο το Δ, δηλαδή ΠΔ, για δε το 500 μεταχειρίζονται το Π με εγγεγραμμένο το Η, δηλαδή ΠΗ, εκατό φορές το πέντε.

Οι έλληνες ιστορικοί, φιλόσοφοι, ποιητές και ρήτορες της αρχαϊκής και κλασικής εποχής χρησιμοποίησαν αυτά ακριβώς τα σύμβολα αριθμώσεως, το ίδιο φυσικά και ο Πυθαγόρας στη μνήμη του οποίου ασελγούν οι διάφοροι εσωτεριστές. Απλώς, οι αντιγραφείς από την αλεξανδρινή εποχή κι εντεύθεν μετέβαλαν περισσότερο από μία φορά τα χειρόγραφα τους κατά την αντιγραφή, ακολουθώντας το νεώτερο σύστημα και, εν αγνοία τους για τις αθλιότητες του μέλλοντος, ανοίγοντας τον δρόμο για την αυθαιρεσία και την ανιστορικότητα με την οποία βομβαρδίζομαστε τόσο αγρίως από τους μαέστρους του ψεύδους και του ανορθολογισμού.

Αυτή η τελευταία παράγραφος θα πρέπει να θεωρηθεί σαν τελική σημείωση σε ολόκληρο το άρθρο του Βλάση Ρασσιά και γράφτηκε έχοντας κατά νου ότι η ελληνική επιλογή του Babel θα ήταν χρήσιμο να δεχθεί κάποιες αλλαγές ώστε να «ξεκαθαρίσει» κάπως το τοπίο ειδικά στα θέματα της ελληνικής αρίθμησης (μια και δεν το κάνουν τα σχολικά εγχειρίδια ας γίνει τουλάχιστον εδώ). Το μέγεθος αυτού του τμήματος είναι μικρό για να δικαιολογήσει αυτόνομο άρθρο και για αυτό γράφετε εδώ ως (μια μεγάλη) υποσημείωση στο προηγούμενο.

Κατ' αρχάς ας ξεκινήσω από το δίγαμμα. Δίγαμμα μικρό όπως ς δεν υπάρχει στην ελληνική γραφή σε καμία ιστορική της φάση και για αυτό νομίζω πως πρέπει να αφαιρεθεί ή να διατηρηθεί ως νεωτερισμός στη θέση του ς (δες παρακάτω). Ως αριθμητικό τώρα (δηλαδή στη θέση του αριθμού 6) το σύμβολο ς (στίγμα μικρό) και C (στίγμα κεφαλαίο) ή το γνωστό «στ» είναι βυζαντινές προσθήκες πολύ μετά

³ Κατά μία εκδοχή το σαμπί είναι γράμμα που μοιάζει με το Π. Λόγω του ονόματός του, αυτό φαίνεται πιο πιθανό από την εντύπωση που έχουν πολλοί να θεωρούν το σαμπί παραλλαγή του λ. Ίσως αν του κάνουμε μια μικρή στροφή να γίνει σαφής η προέλευσή του: π. Επίσης πρέπει να τονιστεί ότι το γράμμα αυτό είναι μέρος της κεφαλαιογράμματος ελληνικής γραφής. Για αυτό το λόγο κρίνεται ατυχής η σχεδίαση του κεφαλαίου σαμπί στις γραμματοσειρές του Beccari και γιατί ως σχέδιο είναι παραλλαγή του Λ και όχι του Π όπως θα έπρεπε (δες στο βιβλίο *L^AT_EX* του Α. Συρόπουλου σελ. 191) αλλά και γιατί το λ είναι ήδη το κεφαλαίο στοιχείο.

τους περίφημους αλεξανδρινούς γραμματικούς και ως τέτοιες δεν νομιμοποιούνται να υπάρχουν στη γραφή της αρχαίας ελληνικής. Αυτό δείχνει άλλη μια φορά την ανάγκη της υλοποίησης παλαιότερης πρότασης μου για την δημιουργία τριών επιλογών στο Babel μία για κάθε σύνολο κανόνων συλλαβισμού του Δ. Φιλίππου όπου στην «ancientgreek» το φ και C θα πρέπει να αντικατασταθούν με F. Στην επιλογή `polutonikogreek` μπορεί να παραμείνουν αυτά τα σύμβολα αλλά νομίζω ότι είναι σωστό να αφαιρεθούν και από την επιλογή `greek` και να αντικατασταθούν (πχ στις λίστες) με τα φ και F. Επίσης το F θα πρέπει να έρθει πιό κοντά στο ελληνικό δίγαμμα αφαιρώντας την πάνω απόληξη από την μεσαία οριζόντια γραμμή.

Για το κόππα τώρα, το αρχικό σύμβολο είναι σαφώς το φ από το οποίο προέρχεται το λατινικό Q. Αν είναι εφικτό να ζητηθεί από τον Claudio Beccari θα έλεγα ότι είναι σωστό να μεγαλώσει το φ ώστε να φαίνεται κεφαλαίο (όπως πραγματικά ήταν) και να καταργηθούν σύμβολα όπως G και Ψ τα οποία είναι προϊόντα τυπογραφικής αδυναμίας κατωτέρων του `TeX` προγραμμάτων. Ειδικά για το σύμβολο ι αυτό αποτελεί καθαρή εισαγωγή από το εβραϊκό αλφάβητο (γράμμα `Korh`) η οποία έγινε από εκκλησιαστικούς παράγοντες. Δεν έχει καμία σχέση με το ελληνικό αλφάβητο σε καμία ιστορική του φάση και θα πρέπει να αφαιρεθεί (παρέχεται από την εβραϊκή επιλογή του Babel). Αν για κάποιους λόγους παραμείνει το ελάχιστο είναι να αλλάξει όνομα σε `\korh` και όχι να είναι στη θέση `\qoppa` πράγμα που δημιουργεί ιστορική σύγχυση.

Όλα αυτά δεν λέγονται από μία τάση κάποιας «καθαρότητας» αλλά από συμφωνία με τον Αντισθένη που έλεγε

ΑΡΧΗ ΓΑΙΔΕΥΞΕΩΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΕΠΙΞΕΨΙΞ

A. Τσολομύτης.